

tendencia prevalente allo stato attuale della ricerca e dell'esperienza didattica» (p. 183).

El capítulo continúa con una reflexión sobre la importancia del estudio del léxico (p. 188-190) y sobre la tipología de ejercicios (p. 190-192). En este caso Flocchini afirma «che è difficile rinunciare del tutto alle frasette, a condizione però che lo studente sia ben consapevole che sta facendo semplicemente un necessario allenamento grammaticale [...] per poter affrontare dei testi» (p. 190) y «per quanto si riferisce alla versione, essa andrebbe posta fra gli esercizi solamente in una fase abbastanza avanzata dello studio [...] e dovrebbe sempre essere accompagnata da un questionario» (p. 192).

El libro se cierra con sendos apartados sobre la didáctica de la literatura (p. 217-223), latín y nuevas tecnologías (p. 223-231), y sobre el aprendizaje de la traducción y del comentario de texto (p. 200-216). Quizás aquí aparece una opinión un tanto discutible por parte de quien firma estas líneas. La traducción es una habilidad difícil de conseguir en el conocimiento de cualquier lengua, por lo que no creo que «un moderno statuto del latino come materia scolastica, prevalentemente centrato sulla acquisizione di competenze linguistiche [debba] ponere l'abilità e la sensibilità traduttiva fra gli obiettivi primari della didattica» (p. 200).

Ante esta clara, sencilla y precisa *mise au point* —son de agradecer los brevísimos resúmenes que aparecen en los márgenes del texto— uno se pregunta: ¿por qué todavía hoy no existe en nuestro Estado un libro de características similares? En efecto, sólo

contamos con tímidas aunque loables aproximaciones a algunos aspectos puntuales, a través de actas de congresos de amplia temática o de ciclos de conferencias que se anuncian con un título encabezado por la palabra *Didáctica*, pero que, en definitiva, son un conjunto de reflexiones que se ajustan más o menos al título, más o menos deslabazadas, más o menos oportunistas.

Quizás algunos piensen que actualmente no se dan las condiciones para que surga una publicación similar, dado el clima enraizado que existe por lo que se refiere a la presencia del latín en todos los niveles educativos, universidad incluida. Quizás otros justifiquen la falta hasta hoy de una publicación de estas características precisamente por la razón contraria, una mal entendida estabilidad del latín en el sistema escolar, que nos ha llevado a creer que no teníamos por qué justificar nada durante tres décadas.

Sea como fuere no deja de ser sorprendente el hecho de que Italia, también en un momento de fuerte contestación de los estudios de latín, haya sido capaz de producir en un año dos reflexiones generales, completas, fundamentadas y muy objetivas sobre la función de esta materia en la enseñanza de los próximos decenios. Y, lo que es más importante, desde la distancia parece que se ha hecho sin la ira que demasiadas veces uno percibe en nuestros lares cuando lee o escucha opiniones acerca del tema en cuestión.

Joan Carbonell Manils

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Ciències de l'Antiguitat
i de l'Edat Mitjana

MORALES ARRIZABALAGA, Jesús. 1995.

Ley, jurisprudencia y derecho en Hispania romana y visigoda.

Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza. Colección de Textos Jurídicos.

Des de l'òptica de la història de la Hispània romana i visigòtica aquest manual d'història del dret romà pot també

interessar aquells que no tenim una formació jurídica, i que necessitem ajuda en l'aclariment de conceptes bàsics de la dis-

ciplina romanística o, fins i tot, definicions dels termes més usats en aquest àmbit. De tota manera, la voluntat principal de l'autor és de servir d'orientació als estudiants universitaris dels primers cursos d'aquestes matèries. A causa d'això, l'estructura del llibre és deutora d'una clara vocació pedagògica. En aquest sentit, destaquen sobretot els apartats bibliogràfics en què no només s'hi aplega la literatura jurídica de consulta i especialitzada. L'autor, a més a més, ha procurat establir un lligam amb la història de cada període que ha analitzat capítol rere capítol, amb la intenció d'oferir al lector eminentment jurista tot un seguit d'obres històriques que complementin la visió genèrica que ell mateix ens ha ofert. És en aquest punt, no obstant això, que li podríem discutir l'elecció d'una o altra monografia, al mateix temps que observem una certa dificultat per actualitzar-la. De vegades no sabem si el lector serà prou conscient que alguns dels títols llistats han estat superats a bastament fins a considerar-los «clàssics». També és cert, però, que l'autor ha incidit en diverses ocasions en qüestions com la crítica a una certa visió de la Història com quelcom d'immutable i establert, manifestant la necessitat de l'historiador del dret de tenir present l'evolució històrica en la seva anàlisi dels fenòmens jurídics. Alhora, l'autor ha intentat defugir els tòpics que durant dècades han dificultat la història de la Hispània romana i visigòtica, com, per exemple, la recerca d'una suposada «fàcies hispànica originària», o fins i tot un caràcter «unitari» en la resistència de les poblacions preromanes a la República romana. L'apartat gràfic que acompanya els textos és prou ampli i divers, tot i que de vegades prescindible.

Més enllà de qüestions metodològiques, la monografia està estructurada en dues grans àrees. En primer lloc, Jesús Morales estudia la història jurídica de la Hispània romana, centrant-se en una certa història de les institucions sociopolítiques tant del món preromà com romà a la península

Ibèrica, des del desembarcament d'Escipió a Empúries el 218 aC fins a l'anorreament de l'Imperi romà d'Occident. L'acompanyen uns quadres sinòptics sobre la història política de cadascun dels períodes que conformen els diversos capítols, juntament amb uns epílegs que incideixen sobre problemàtiques concretes, com ara la conquesta militar, la Romanització, la *Constitutio Antoniniana*, etc. Sens dubte, aquests resums seran de gran utilitat per a aquells lectors poc avesats a la Història antiga de la península Ibèrica, malgrat que no hagin estat escrits per un especialista. Al mateix temps, destaquen pel seu tractament jurídic fenòmens com els pactes de *deditio* o les reformes flàvies en l'estatut de les comunitats hispàniques. Sens dubte, però, la part més interessant del llibre és la que analitza amb tot detall la legislació i el dret de la Hispània visigòtica. Diem això perquè sobtadament el llibre arremet més directament de com ho havia fet fins aleshores, i tal vegada deixant de banda el to divulgatiu, en la qüestió dels codis legals d'època tardoromana i la seva continuïtat i canvi en el període visigòtic gràcies a influències diverses. El tractament en cada capítol de les qüestions estrictament jurídiques (com la relació entre el dret romà i el dret no-romà reflectit en l'anàlisi dels diferents codis legals —el Breviari o la *Lex Visigothorum*—) té una relació directa amb diverses problemàtiques històriques, com l'origen i el caràcter de la monarquia visigòtica o la seva conversió al catolicisme, partint d'uns esquemes romans, germànics i catòlics. Aquesta voluntat interdisciplinària que plana en tota la monografia, malgrat les lògiques mancances d'un llibre adreçat prioritàriament als estudiants universitaris, ajuda a entendre en conjunt el primer període de la història del Dret a Hispània.

Toni Naco

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Ciències de l'Antiguitat
i de l'Edat Mitjana